

مدارس قدیم قم

مدارس قم در دوره قاجاریه

مدرسه حاج سید صادق :

«۸»

حاج سید صادق قمی (۱۲۵۵-۱۳۳۸ ق) از علماء بزرگه قم در
اواخر دوره قاجاری ، و از شاگردان آقا علی مدرس - در فلسفه - و شیخ
انصاری و میرزا محمد حسن شیرازی و حاج میرزا حبیب الله رشتی - در فقه
و اصول بوده ، و تألیفاتی در اصول و فقه - از جمله شرحی بر شرایع - از او
به جای مانده است (۱) .

در دوره زندگی این عالم جلیل بعضی از ارادتمندان به او مسجد و مدرسه ای
برای تدریس و اقامه جماعت وی در نزدیکی خانه مسکونیش (۲) بنیاد

- ۱- برای شرح حال او بنگرید به : تاریخ فیض ، ص ۳۵-۳۶ نسخه
خطی سابق الذکر . فقه الصادق ، ج ۶ ، ص ۴۲۳ . مختار البلاد ، ص ۲۷۱ .
رجال قم ، ص ۹۸-۹۹ . زندگی و شخصیت شیخ انصاری ، ص ۲۷۰-۲۷۱ .
- ۲- در محله سلطان محمد شریف قم .

نهادند که با درگذشت او در ماه ربیع الاول سال ۱۳۳۸ ق بنای مدرسه ناتمام ماند. و در این اواخر تکمیل گردید.

مدرسه دارالشفاء :

پیش از این گفتیم که فتحعلی شاه به جای سه بنای پیوسته ای که در فاصله سردر سخن ساروتقی تا ایوان جنوبی فیضیه - سردر سخن هتیک آستانه - قرار داشته است ، دو بنای جدید بنیان کرد .

یکی از آن دو بنا مدرسه فیضیه و دیگری دارالشفاء بوده که به عنوان بیمارستان آستانه بنا شده بوده است (۱) و در دوره شاه مزبور و پس از آن چند سالی از آغاز قرن حاضر - به دستور شاهزاده کامران میرزا نایب - السلطنه - همین استفاده از آن می شده . لیکن در قدرت میان سال درگذشت فتحعلی شاه (۱۲۵۰) و سال ۱۳۰۳ چون استفاده مطلوب و منظور از حجرات آن به عمل نمی آمده ، اغلب اوقات این بنا نیز صورت مدرسه داشته ، و اطاقهای آن مانند حجرات مدرسه مجاورش - فیضیه - مورد استفاده اهل علم قرار می گرفته است و از همین رو گاهی در همان ایام از آن به « مدرسه دارالشفاء » تعبیر می شده .

حاج ملا عباسعلی کیوان قزوینی که در سال ۱۲۹۲ سفری به قم آمده ، در سفرنامه خود (کیوان نامه) ضمن یاد از یکی از شعراء خوب دوره قاجاری

۱- میرزا محمد صادق خان وقایع نکار در زینت المدایح، در وصف بناهای خیر شاه مزبور می نویسد : « و در خلف مدرسه مزبور (فیضیه) دارالشفائی در نهایت منانت و استحکام ساخته آمد که صفای بنیاد صفوت نهادش مرضای مستمند را در مداوا جلابی است وافی ، وهوای حجرات جنت آیاتش رنجوران دردمندرا در معالجت داروئی است شافی . جراح و طبیبی را مرسوم سالیانه از سرکار خسرو گیتی مدار معین رفت که مرضای ذواروغربای آن مزار کثیر الانوار را معالجه نموده و مطالبه حق العلاج ننمایند . » .

قم به نام قدرت می نویسد که: «در مدرسه دارالشفاء حجره و مرجعیتی داشت...» (۱)

پس از مهاجرت مرحوم آیت الله حائری یزدی قدس سره به قم و تأسیس حوزه دینی این شهر بنای مزبور به طور کامل در اختیار طلاب علوم مذهبی قرار گرفت و رسماً به شکل مدرسه درآمد که تاکنون نیز به همان صورت باقی است.

تعمیر مدرسه فیضیه:

مدرسه فیضیه پس از تجدید بنای فتحعلی شاهی يك بار نیز در دوره محمد شاه قاچار تعمیر و مرمت یافته. این مرمت در سال ۱۲۵۵ به وسیله حاجی علی محمد عم میرزا علی اکبر فیض - مؤلف تاریخ نفیس منسوب به خود و تذکره شعراء قم - انجام پذیرفته است. فیض در این باره در تاریخ مزبور می نویسد:

«در سنه ۱۲۵۵ عم این بنده محرر و حاجی علی محمد متخلص به «قرغی» متولی مضجع فتحعلی شاه (۲) حجرات و صحن این مدرسه را تعمیر

۱- مقدمه دیوان شرر، ص: ح. این تعبیر در روضة الصفاى ناصری (ج ۱۰، ص ۱۰۶ چاپ جدید) نیز دیده می شود. لیکن ظاهراً در این مورد درست: «مدرسه و دارالشفاء است که حرف «واو» در چاپ افتاده، و مقصود از «مدرسه» همان فیضیه است که در بیشتر تواریخ این دوره از آن یاد شده و فتحعلی شاه تنها همان يك مدرسه را در قم بنا نموده است (بنگرید به: رستم- التواریخ، ص ۴۶۶).

۲- در گذشته به سال ۱۲۵۸، و ناظم مثنوی فکاهی به نام «نصیحة الامارده» فیض شرح حال مختصر او را در باب سوم تاریخ - در ذکر شعرای این ولایت از معاصرین و غیر معاصرین تازمان سلطنت سلاطین صفویه انارالله برهانهم - حرف قاف، و نیز در تذکره شعرای قم آورده، و نمونه شعرا او را به دست داده است.

کرده ، اطراف حوض بزرگ وسط فضا را با سنگ فرش نموده ، باغچه‌های اورا درخت غرس کرد و چون مدرسه آب مخصوصی نداشت در همان سال مرحوم محمدشاه را سفر اصفهان پیش آمده ، اردوی شاهی وارد قم شدند ، از جهت آب مدرسه در حضرت سلطنت مستدعی شده ، عرضش به عز اجابت مقرون آمده ، هفته ای یک شبانه روز آب از رودخانه جدا فرمودند که به مدرسه بیاورند و فرمان مبارک در این خصوص صادر شده ، از آن سال تاکنون (سال ۱۳۰۹) این آب را به مدرسه می‌آوردند و حوضها و باغچه های آنرا سیراب می نمایند ، (۱)

تجدید بنای مدرسه خان:

فیض در تاریخ قم ، فصل دوم از باب چهارم نوشته است که این مدرسه که به شرح سابق به وسیله مهدیقلی خان خلیجی قمی در سال ۱۱۲۳ بنیاد گردیده - در نیمه قرن سیزدهم خراب و منهدم شده بود « در سلطنت مرحوم محمد شاه و حکومت میرزا نصرالله صدر الممالک ، نایب الحکومه او میرزا عبدالباقی خان آن مکانرا از نو بنیاد کرد. و در ب مدرسه را بازارچه ای که اکنون معروف به بازارچه سلامگاه است ، بنیاد کرد و سه دانگ از این بازارچه را وقف بر مصارف مدرسه نمود» (۲)

تعمیر مدرسه رضویه : پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدرسه رضویه - که به شرحی که گذشت در قرن هفتم از مدارس معمور قم بوده ، و در دوره شاه سلیمان صفوی تعمیر یا تجدید بنا شده است - در دوره قاجاری به نوشته فیض «خراب و منهدم شده بود . در سنه ۱۲۵۷ حاجی سید حسن صابونی اورا جزئی تعمیر کرد و در ب مدرسه آب انباری

۱- تاریخ قم ، علی اکبر فیض ، فصل دوم از باب چهارم ، ذیل عنوان

مدرسه فیضیه.

۲- همان مأخذ ، ذیل عنوان مدرسه مهدیقلی خان .

بنیاد نمود. اکنون بعضی حجرات آن مکتب خانه اطفال است. (۱) ذکر این نکته خالی از فائدت نیست که گاهی از این مدرسه به علت آنکه یکی از تیره های مهاجر به قم معروف به طائفه لك (به فتح لاموسکون کاف، برون شك) در ازمئه سابق در نزدیکی آن اقامت و سکنی داشته اند، تغییر به مدرسه لکها می شده است (۲)

این نکته را نیز باید تذکر داد که تاریخ سنگ نبشته سر درآب انبار مزبور که رو بروی در شمالی مدرسه قرار دارد - سال ۱۲۶۶ است و باملاحظه و مقایسه این تاریخ با تاریخ تعمیر مدرسه که فیض نقل نموده، معلوم میشود که میان تعمیر مزبور و بنای آب انبار سالی چند فاصله بوده است.

تجدید بنای مدرسه جانی خان :

مدرسه جانی خان از مدارس دوره صفوی قم در اوائل عهد قاجار مسکون بوده، و سید علی بن محمد باقر موسوی خوانساری رساله مشکوة - الصواب فی شرح خلاصة الحساب خود را به خواهش « بعضی از دوستان از طلاب، در شب پنجشنبه دهم ربیع الاول سال ۱۲۲۱ در مدرسه جانی خانیه قم نگاشته و به پایان برده است (۳) لیکن در نیمه اخیر قرن سیزدهم چون

۱- همان مأخذ، ذیل عنوان مدرسه رضائیه.

۲- فیض وجه این تسمیه را اقامت طائفه مزبور در کوچه های بیلاقی و قشلاقی خود به هنگام عبور از قم در مدرسه مزبور نوشته، و بعضی دیگر از نویسندگان (مؤلف راهنمای قم) علت آنرا احتمالا تعمیرات افرادی از این تیره در مدرسه مزبور دانسته است که این هر دو وجه خطا و نادرست، و علت واقعی همان است که در بالا ذکر شد.

۳- فهرست نسخه های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی

مدرسه مزبور به مرور دهور خراب شده بود. در سنه ۱۲۷۸ میرزا نصرالله مستوفی گرکانی (۱) اورا خراب نموده، به تازگی بنیاد نمود و باغ شاه خالصه را از حضرت شاهنشاهی (ناصرالدین شاه) تیول ابدی به جهت مخارج طلاب و روشنائی مدرسه بگرفت.

اکنون از دیوان اعلیٰ مبلغ ۶۵ تومان نقد و ۱۰ خروار و ۸۰ من جنس از منال دیوانی باغ شاه به جهت مصارف مدرسه برقرار گشته، و بدین جهت محل اقامت طلاب و فضلاء گشته است...» (۲)

از این پس گاهی این مدرسه را «مدرسه ناصری» نیز می خوانند و همین تعدد اسم موجب اشتباه افضل الملک (میرزا غلامحسین خان مستوفی دیوان زندی) شده که در سفرنامه قم خود مدرسه جانی خان و ناصری را دو مدرسه به حساب آورده است (۳) (نا تمام)

۱- از رجال مشهور دوره ناصری «گرکان» به فتح دو حرف اول- از توابع تفرش قم است و مرحوم میرزا عبدالمطیم خسان قریب نیز از همین قریه بود.

۲- تاریخ قم فیض، ذیل عنوان مدرسه جانی خان، فصل دوم از باب چهارم. حاج میرزا نصرالله مزبور به جز این موقوفات دیگری برای مدرسه قرار دارد که اکنون از صورت خود خارج شده. و به مصرف منظور نمی رسد.

۳- ص ۱۱۳ نسخه خطی کتابخانه مجلس (هکسی از این نسخه به لطف حضرت آقای وحیدنیا در اختیار نگارنده است)